

Marie Benešová

Dříve než se dotknu vlastního tématu diskusního příspěvku o vztahu dobového urbanistického konceptu a jeho zakotvení v sociální sféře své doby, chtěla bych reagovat na některé názory, které zde byly prosloveny.

Především je to nadhozený moment snobismu jako možný impuls následování anglických vzorů při zakládání velkých parkových koncepcí s výbavou poukazující na nostalgicko-romantický rys, který jakoby s naším prostředím doby na rozhraní 18. a 19. století měl málo co společného. Domnívám se, že tu o snobismus v žádném případě nešlo; recepce nového proudu, s nímž ruku v ruce s oceňováním významu přírody šla záliba ve všem, co bylo nejen mimořádné a romantické, ale také zájem o to, co bylo v domácí minulosti tradiční. To nebyla jen otázka módy nebo nějakého nezdůvodněného povrchního postoje, ale u vrstvy, která tyto tendence propagovala, zcela cílevědomá snaha zdůraznit vlastní význam pomocí tradice. Není to vývoj náhodný, ale právě ve své době zdůvodněný úsilím šlechty, která bránila své společenské postavení proti absolutistickému panovníkovi jednak viditelným aktem hospodářské schopnosti zakládat tak rozsáhlá a podivuhodná založení, jednak záměrně stylovým pojetím zdůraznit své významné a pevné zakotvení v minulosti. Že kromě toho se uplatnila koncepce ze vzdálené Anglie, má své zdůvodnění nejenom v příbuzenských svazcích, ale i v diplomatických misích, při nichž se šlechtickým stavebníkům dostalo přímého poučení, nehledě k literatuře těmto lidem běžně dostupné.

Nyní však k vlastní diskusní poznámce, která ostatně na to, co bylo právě řečeno, přímo navazuje. Jedná se totiž o význam a podíl stavebníka na charakteru pojetí městské koncepce, o kterém se obvykle dost málo uvažuje.

65 V devadesátých letech osmnáctého století byly v Čechách za-
67 loženy dvě vojenské pevnosti v typickém pojetí pevnostního ur-

banismu za použití příkladu římského vojenského tábora, členěného pravidelně sítí ulic na šachovnicovém půdorysu s dobře situovanou střední severojižní cestou, na níž ve středu osídlení bylo vyvinuto velké obdélné náměstí s kostelem jako funkčně zdůvodněným útvarem pro soustředění vojska k rozkazům, modlitbám či přehlídkám. Tento typ městského založení nebyl nepodobný středověkému založenému městu, jehož příkladem je v Čechách nemálo, a stal se v devadesátých letech a na počátku 19. století téměř závazný, o čemž existují konkrétní důkazy. 66

Naskytá se otázka, zda to skutečně byl příklad římského castra přenesený do období klasicismu, uplatněný právě v pevnostních městech, či zda tu v našem prostředí hrál určitou roli středověk, neboť v prvních desetiletích 19. století jsou živé tradice klasičtá i středověká. Nelze pochybovat, že obě pevnostní města Terezín a Josefov mají svůj klasičtý základ, nejenom z důvodu určení a představy svého stavebníka-vojenského eráru, ale i představ svých architektů-pevnostních inženýrů.

Jinak již by bylo možno přemýšlet o Karlínu, založeném jako první pražské předměstí v přírodě ohraničené vodním tokem Vltavy, jehož součástí byl oblíbený Růžodol. Tedy na místě, na němž bylo možno předpokládat volné rozvinutí města v krajině. A přece byl Karlín v roce 1816 koncipován jako šachovnice, sice nikoliv s výrazným křížem hlavních ulic, ale s hlavní tangentou západovýchodní, k níž přiléhá velké čtvercové náměstí s kostelem v čele. Není to ovšem po pevnostních městech příklad první. Paralelně s oběma pevnostmi byly založeny Františkovy Lázně. Tedy lázeňské město, založené a rostoucí v místech přírodně téměř nedotčeném, kde napřed byla nalezena voda, postaven nad ní ochranný altán, a teprve potom budovány hlavní ulice. Opět v osvědčeném šachovnicovém systému, jen s tím rozdílem od vzpomenutých příkladů, že kostel tvoří point de vue jedné z hlavních ulic, zatímco pavilón nad Františkovým pramenem tvoří ukončení druhé hlavní ulice. Prostranství tu ohraničovala kolonáda spojená s pavilónem nad jmenovaným pramenem. Teprve později kolmo na soustavu hlavních ulic bylo založeno dnes mohutné stromořadí, zárodek budoucího 68 69 70

parku. Místo vyměřil pražský hradní geometr a město Cheb jako stavebník nemělo žádná specifická přání. Snad nikdo z představitelů města neměl povědomí o jiném způsobu nebo formě založení lázeňského města. Představa stavebníkova, který je odvíjel z dobové zvyklosti, byla a měla asi v obou příkladech při koncipování tvaru a rozvinutí města Karlína a Františkových Lázní rozhodující význam, i když v případě Františkových Lázní tu sehrál svou úlohu i geometr, který provedl základní trasování ulic.

Jestliže sledujeme myšlenku do jaké míry má úroveň stavebníka vliv na urbanistické založení a do jaké míry jeho vůle je schopna transformovat i tolikrát v historii i domácí tradici ověřený způsob rozvinutý na systému šachovnice, pak jako nejlepší příklad lze uvést Mariánské Lázně.

71 Jiří Fischer, vedoucí architekt pražského zemského stavebního gubernia, byl autorem urbanistického konceptu Karlína z roku 1816 a Mariánských Lázní z roku 1818, a přece se pojetí obou měst zásadně liší. Bylo by možné jako důvod pro odlišnost obou koncepcí uvádět zcela rozdílný terén, který u Karlína, prostírajícího se podél ramena Vltavy na zcela plochem území, ohraničeném na jihu vrchem Vítkovem, by mohl vést projektanta k šachovnici, pomocí níž může území nejlépe využít. Nicméně půvabný Růžodol, oblíbené výletní město Pražanů, dokazoval, že svým romantickým uspořádáním v zeleni mohl inspirovat projektanta právě opačně, než se v budoucnu stalo. Studuje-li se totiž vztah stavebníka nebo stavebníků k tomuto území v době na přelomu 17. a 18. století, je možno zjistit relativní nezájem vlastního řádu křížovnického, který, ač na vysoké úrovni duchovní, raději se postupně zbavuje území tak často devastovaného při válečném obléhání Prahy. Továrníci, kteří se postupně zmocňovali území, hleděli spíše na zisk a průmyslovou exploataci, než na uplatnění volněji v duchu romantických zásad přijatého urbanismu. Všechny tyto okolnosti ovlivnily architekta, který se neuchýlil od příkladů zakládání měst pevnostních, buď důsledně, či preferováním severojižního trasování ulic, které převažuje nad západovýchodním s vyrovnaným směřováním kompozičně i obsahově, jako je

tomu u Františkových Lázní, a volil zdůraznění tangenty s hlavním prostorem náměstí.

Že však vynikajícím způsobem dovedl v sobě absorbovat dobové myšlenkové proudy romantismu, dokázal nejenom v Mariánských Lázních, ale i v přestavbě místodržitelského letohrádku v Královské oboře.

Mariánské Lázně se liší od předchozích příkladů /nehledě na pevnosti/ v několika směrech. Je to především naprosto odlišný terén, který před založením a plánováním města byl divoký, silně ve výškovém členění kontrastní a již svými předpoklady navozoval nálady bázně a ztracenosti v mocné přírodě. Výskyt léčivých pramenů v době vzrůstajícího zájmu o lázeňství podnítil zájem premonstrátského kláštera v nedaleké Tepelě, zejména jeho opata Reitenbergera, podporovaného ústavním lékařem dr. Nehrem k založení lázní. Stavebník na vysoké duchovní a kulturní úrovni, nadto s nesmírným zájmem o věc, který je právě v historii tohoto města rozhodující, získal lobkovického uměleckého zahradníka V. Skalníka a osvědčeného architekta a urbanistu Jiřího Fischera ke spolupráci, jež přinesla mimořádný a českému urbanismu té doby ojedinělý úspěch. Jen jediná osa severojižní /dnešní ulice Odborářů/ vytvářela - jak dokládá plán z roku 1820 - pevnou páteř města. Ostatní volně navazují na přirozenou podkovu vrchů bez ohledu na jakoukoliv pravidelnost, neboť i jediná pevná vláčná osa je v celkové koncepci asymetrická, vyvažovaná jen hlavním kolonádním prostorem k ní paralelním, ale již od počátku prostorem uvažovaným s bohatou zelení založeného čtyřřadého stromořadí. Zastavění v této náročné koncepci se rozkládá na terénně obtížnějším území, než je přímé sousedství hlavní uliční osy, které by bylo k rozvinutí obligátní šachovnice nejprůpustnější; tam byl však založen anglický park a postupně se stal hlavním architektonickourbanistickým principem celého konceptu - až do nedávné doby zásadně respektovaným a ještě znásobeným rozšířením až do Úšovic. Šťastným spojením vysoce vzdělaného a poučeného stavebníka a tvůrců - zkušeného architekta Jiřího Fischera i umělecky založeného zahradníka Václava Skalníka - vzniklo dílo, v němž každý ve vzájemném ovlivnění vytvořil o něco více, než ve své běžné práci. Iniciáto-

rem nesporně byl velmi vzdělaný a pokrokový opat, který s hlubokým přesvědčením o pokroku a správné orientaci díla podporovaném nadšením stál neochvějně za tímto podnikem.

Tak se staly Mariánské Lázně oproti všem ostatním sídelním založením příkladem města rozvinutého v koncepci volné přírodní úpravy, která nebyla až dosud porušena, přestože architekturu první poloviny 19. století, zdobenou dekorem antikizujícími i gotizujícími, vystřídala architektura novorenesanční a kompozice bujných tvarů slohově smíšených až secesně vláčkových. Není příliš adekvátních příkladů i v širších měřítcích než je naše, kdy ideje dobového kultu přírody byly tak přesvědčivě promítnuty do městského organismu.

DISKUSNÍ POZNÁMKA K REFERÁTU DR. O. URBANA

Donedávna mezi zcela specializovanou odbornou veřejností a vlastně i mezi ostatními odborníky, kteří ve vztahu ke své práci se dotýkají hodnoty městských čtvrtí vzniklých na konci 19. a na počátku 20. století, se udržuje názor negativní víceméně po všech stránkách, podobně jak byl formulován v referátu dr. O. Urbana.

Poněvadž jsme věnovali v mnohaletém výzkumném úkolu této otázce velkou pozornost a došli k zásadně jiným závěrům, je třeba na tyto závěry velmi stručně upozornit. Omezím se ve své poznámce na Prahu, kterou jsme se zabývali velmi podrobně.^{1/} Především je zafixována představa o živelnosti růstu čtvrtí, vznikajících v posledním čtvrtstoletí před první světovou válkou. Tato charakteristika by se hodila nanejvýš na předchozí čtvrtstoletí 19. století, kdy skutečně se ještě nejednalo o záměrné zakládání. Čtvrtě, tak jak je dnes známe jako Vinohrady, Smíchov, Holešovice a ostatní, byly zcela záměrně a plánovitě zakládány v šachovnicové soustavě, která se jevila jako nejosvědčenější a zároveň také nejekonomičtější, zejména s ohledem na zařízení, dnes nazvané inženýrské sítě. V době, k níž se naše poznámka vztahuje, vystupuje tento zřetel do popředí, poněvadž v devadesátých a pozdějších letech Praha již nárokuje domy s byty plně vybavenými dobovým